

Danielewicz, Jerzy

Trzy wydawnictwa źródłowe na temat życia i działalności ks. arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego

Notatki Płockie 40/4-165, 48-49

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TRZY WYDAWNICTWA ŹRÓDŁOWE NA TEMAT ŻYCIA I DZIAŁALNOŚCI KS. ARCYBISKUPA ANTONIEGO JULIANA NOWOWIEJSKIEGO

-Świadectwa. Wypowiedzi o arcybiskupie A.J. Nowowiejskim , biskupie płockim 1908-1941. Zebrał i opracował ks. Michał Marian Grzybowski. Płock 1991, ss. 77

-Kalendarium życia Antoniego Juliana Nowowiejskiego biskupa płockiego 1908-1941. Opracował ks. Michał Marian Grzybowski. Płock 1992, s. 366

-Listy Antoniego Juliana Nowowiejskiego do rodziny z lat 1904-1941. Zebrał i opracował ks. Michał Marian Grzybowski. Leszno koło Błonia 1944, s. 211

Wśród członków Episkopatu II Rzeczypospolitej do najbardziej zasłużonych należał biskup płocki Antoni Julian Nowowiejski, obdarzony w roku 1930 przez papieża Piusa XI tytułem arcybiskupa tytularnego Silio. Jego długie, 33-letnie pasterzowanie w diecezji płockiej (w latach 1908-1941) wywołało jakże słuszne zainteresowanie znanego historyka Kościoła katolickiego w Polsce ks. prof. dr. hab. Michała Mariana Grzybowskiego, który tej postaci poświęcił trzy wymienione publikacje. Dwie pierwsze zostały wydane przez Towarzystwo Naukowe Płockie, trzecia przez wydawnictwo Lumen.

Książka pt. *Świadectwa* zawiera fragmenty wspomnień o arcybiskupie Nowowiejskim kilku przedstawicieli Episkopatu polskiego jak: ks. kardynał Stefan Wyszyński, biskup połowy WP ks. Józef Gawlina, biskup łódzki ks. Włodzimierz Jasiński, biskup płocki ks. Tadeusz Paweł Zakrzewski, a także relacji reprezentantów duchowieństwa diecezji płockiej (ks. Józef Janowski, ks. Ludomir Lisowski, ks. Feliks Godlewski, ks. Franciszek Kulikowski, ks. Wincenty Helenowski, ks. Marcel Molski) oraz głosy przedstawicieli katolickiej elity umysłowej Płocka (dr med. Aleksander Maciesza, prof. Klemens Jędrzejewski, dr inż. Jakub Chojnacki).

Niewielka książeczka - *Świadectwa* (77 stron tekstu) stanowi uzupełnienie obszernego *Kalendarium życia arcybiskupa Nowowiejskiego* (366 stron tekstu). Ks. prof. Grzybowski, przygotowując *Kalendarium* oparł się o księgę czynności biskupich - *Liber functionum* (za lata 1908-1937), na wiadomościach zaczerpniętych z organu Kurii Diecezjalnej "Miesięcznika Pasterskiego Płockiego" (za lata 1906-1939), a także na różnych czasopismach katolickich i świeckich wydawanych w Płocku w latach 1907-1939 oraz niektórych listach arcybiskupa do rodziny, na drukach ulotnych, rozporządzeniach, komunikatach itp. Na podstawie tych różnorodnych źródeł zarysowuje się obraz ogromnej działalności arcybiskupa Nowowiejskiego, tego prawdziwego tyta na pracy. Częste wizytacje kanoniczne w wiejskich i miejskich parafiach ogromnej diecezji płockiej (wyodrębniono z niej w latach dwudziestych diecezję łomżyńską i od-

dano część parafii diecezji włocławskiej), udzielanie święceń kapłańskich alumnom Seminarium Duchownego w Płocku, odprawianie licznych mszy pontyfikalnych, udzielanie sakramentu bierzmowania, konsekracja nowych kościołów, wizytacja zakonów, przygotowywanie listów pasterskich, prace charytatywne, działalność naukowa, wyjazdy do Rzymu "ad limina Apostolorum", udział w kongregacjach eucharystycznych oraz w posiedzeniach Konferencji Episkopatu Polski, wizytacje w szkołach i innych instytucjach, kontakty z władzami państwowymi i społeczeństwem - oto te i inne czynności, które zostały skrzętnie zarejestrowane na kartach publikacji ks. prof. Grzybowskiego. W pierwszym, krótkim rozdziale pracy Autor, również w formie *Kalendarium*, przedstawił młodość ks. Nowowiejskiego, uzyskanie przez niego święceń kapłańskich, studia w Akademii Teologii Katolickiej w Sankt Petersburgu, jego pracę wykładowcy w Seminarium Duchownym w Płocku, aż do chwili otrzymania sakry biskupiej 6 grudnia 1908 r. w katedrze rzymskokatolickiej Panny Marii w Sankt Petersburgu.

Od roku 1909 aż do roku 1941 tj. daty tragicznej śmierci arcybiskupa w obozie przejściowym w Działdowie, *Kalendarium* zostało podzielone na 32 rozdziały, z których każdy obejmuje jeden rok życia biskupa. Jego działalność przebiegała często w zupełnie odmiennych warunkach politycznych, gospodarczych i społecznych.

W latach 1909-1914 diecezja płocka, którą kierował, należała do Królestwa Polskiego, wchodzącego w skład ogromnego imperium rosyjskiego. Ważnym momentem w sytuacji diecezji i jej pasterza był wybuch pierwszej wojny światowej (odnotowany w *Kalendarium* jako wybuch wojny rosyjsko-niemieckiej 1 sierpnia 1914 r., str. 66). W sierpniu 1915 r. wojska rosyjskie, po klęskach militarnych wycofały się z Płocka i całego Królestwa Polskiego, a ich miejsce zajęły zwycięskie wojska niemieckie (w południowej części Królestwa austro-węgierskie). Ta ważna zmiana nie została jednak w *Kalendarium* odnotowana, podobnie jak nie ma wzmianek na temat stosunku biskupa do ogłoszenia przez

państwa centralne aktu niepodległości Królestwa Polskiego 5 listopada 1918 r., powołania 12 września 1917 r. Rady Regencyjnej na czele z arcybiskupem warszawskim Aleksandrem Kakowskim oraz Rady Stanu.

A tymczasem, jak wiemy z innych przekazów źródłowych, ks. biskup Nowowiejski w latach pierwszej wojny światowej prowadził również działalność polityczną, będąc członkiem Rady Stanu, pracującej pod prezydencją marszałka Franciszka Pułaskiego. Obok niego zasiadało w Radzie Stanu dwóch biskupów: sandomierski Marian Józef Ryx oraz kujawsko-kaliski (ówczesna oficjalna nazwa biskupa wrocławskiego) Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki. Ten drugi od lat przyjaźnił się z ks. biskupem Nowowiejskim, obaj mieli podobne poglądy polityczne, popierające na przykład koncepcję powołania w roku 1917 Rady Regencyjnej i nakłaniając arcybiskupa Aleksandra Kakowskiego do przyjęcia w niej uczestnictwa¹. Koncepcja ta okazała się słuszna, pozwoliła bowiem w listopadzie 1918 r. na przekazanie bez wstrząsów władzy w państwie polskim w ręce Naczelnika Józefa Piłsudskiego, co w trudnym okresie zaburzeń społecznych odegrało ogromną rolę stabilizacyjną.

W listopadzie 1918 r. ks. biskup Nowowiejski wydał piękny, pełen uczuć patriotycznych List pasterski "O obowiązkach względem Ojczyzny" oraz nakazał w pierwszą niedzielę po zawarciu pokoju odśpiewanie po sumie we wszystkich kościołach diecezji uroczystego Te Deum. Kuria biskupia w Płocku, jak można wnioskować z kart *Kalendarium*, była nie tylko głównym ośrodkiem życia religijnego i duchowego regionu i miasta, lecz również ważnym centrum polskiego ruchu patriotycznego i narodowego.

W latach 1919-1921, gdy mimo zakończenia wojny w zachodniej Europie, na ziemiach polskich toczyły się krwawe boje o utrzymanie niepodległego bytu i uzyskanie bezpiecznych granic, biskup płocki błogosławił ochotnikom z Płocka, udającym się na front walk o Lwów (str. 89), witał legendarnego dowódcę Armii Polskiej we Francji, goriwego katolika gen. Józefa Hallera (str. 91), czcił w lutym 1920 r. objęcie przez wojska polskie akwenu Bałtyku w Pucku (str.101), a 29 sierpnia 1920 r. celebrował uroczyste nabożeństwo dziękczynne "za ocalenie miasta i kraju" po najeździe bolszewików. 10 kwietnia 1921 r., zgodnie z tradycyjnym, kościelnym ceremoniałem, witał w katedrze płockiej Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego.

Płock i jego biskupa odwiedziło w latach dwudziestych i trzydziestych wielu biskupów polskich: ks. kardynał Aleksander Kakowski, ks. August Hlond, prymas Polski, biskupi polowi WP Stanisław Gall i jego następca Józef Gawlina, złotousty kaznodzieja arcybiskup lwowski obrządku ormiańsko-katolickiego ks. Józef Teodorowicz (który inaugurował I Zjazd Katolicki 22 czerwca 1921 r.), biskup Łomży Stanisław Łukomski, biskup Łodzi Wincenty Tymieniecki, biskup Łucka Adolf Szelażek (który poprzednio był sufraganem w Płocku), biskup Sandomierza Paweł Kubicki, arcybiskup Wilna Romuald Jałbrzykowski, biskup Pelplina Stanisław Okoniewski, biskup Pińska Zygmunt Łozirski, ordynariusz i sufragan Włocławka Władysław Krynicki i Wojciech Owczarek, sufragan Łodzi Kazimierz Tomczak i inni.

Przewrót majowy 1926 r. stanowił przełom w stosunkach politycznych II Rzeczypospolitej, do władzy doszedł obóz marszałka Józefa Piłsudskiego. Biskup Nowowiejski, na wieść o śmiertelnych ofiarach przewrotu majowego nakazał odprawienie we wszystkich kościołach diecezji nabożeństw ekspiacyjnych. Zachowując pełną neutralność polityczną witał 25 maja 1930 r. w kolegiacie w Pułtuskach Prezydenta RP prof. Ignacego Mościckiego, a dnia 11 czerwca 1931 r. przyjął ministra komunikacji Alfonsa Kuhna, który wręczył mu insygnia Krzyża Komandorskiego "Polonia Restituta" z okazji 50-lecia kapłaństwa (str. 217).

W czerwcu 1936 r. wizytował płockiego arcybiskupa jeden z najbliższych współpracowników marszałka Piłsudskiego płk. Aleksander Prystor, wówczas marszałek Senatu, a 9 października 1937 r. wizytował nowy minister komunikacji płk. Juliusz Ulrych wraz z wiceministrem Julianem Piaseckim. W ostatnim okresie istnienia II Rzeczypospolitej w latach 1938-1939 odwiedzili płockiego arcybiskupa m.in. wybitny dowódca kawalerii gen. Zygmunt Podhorski, prezes Polskiego Czerwonego Krzyża gen. Aleksander Osieński, a także uznawany za najbardziej lewicowego członka ówczesnego rządu - minister rolnictwa Juliusz Poniatowski, który wziął udział w otwarciu Katolickiego Uniwersytetu Ludowego w Proboszczewicach (23 października 1938 r.).

Życzliwość w stosunku do ludzi o różnych przekonaniach społeczno-politycznych - oto jedna z głównych cech charakteru arcybiskupa Nowowiejskiego, nestora Episkopatu II Rzeczypospolitej.

Przyjmując z całym uznaniem twórczy wysiłek redaktora omawianych tu wydawnictw źródłowych, chciałbym na koniec zwrócić uwagę na pewne niedociągnięcia redakcyjne. W najobszerniejszej publikacji - *Kalendarium* brak jest przypisów biograficznych, koniecznych choćby dla objaśnienia części występujących w tekście nazwisk. W *Listach A.J. Nowowiejskiego do rodziny* są wprawdzie przypisy biograficzne, lecz zbyt lakoniczne, zawierające tylko imiona i nazwiska, lata urodzin i śmierci oraz tytuły występujących w tekście biskupów.

W przedstawionych przez wydawcę dokumentach i listach nie ma odniesień arcybiskupa do jednego z najtrudniejszych problemów diecezji tj. do ruchu mariawitów, który w pierwszych latach XX stulecia obrał za główną swą siedzibę Płock. Jego wyznawcy, których w skali całego Królestwa Polskiego było wówczas około 300 tysięcy, prowadzili ożywioną działalność agitacyjną wśród wiernych Kościoła rzymskokatolickiego, z którego byłych duchownych wywodzili się jej przywódcy².

Trzy wydawnictwa źródłowe, starannie opracowane przez ks. prof. dr. hab. Michała M. Grzybowskiego, doskonale przybliżają czytelnikom postać ks. arcybiskupa A.J. Nowowiejskiego, wybitnego i goriwego kapłana, wielkiego patrioty i doskonałego organizatora życia religijnego diecezji płockiej. Trzy przedstawione tu wydawnictwa mają stanowić w przyszłości opracowanie nowej biografii ks. arcybiskupa Nowowiejskiego, do czego najbardziej predystynowany jest ks. prof. Michał Marian Grzybowski.

JERZY DANIELEWICZ

PRZYPISY:

¹ St. Dzierzbicki, *Pamiętnik z lat wojny 1915-1918*. Warszawa 1983, s. 259 oraz fotografia nr 73.

² *Mariawici, ich działalność w świetle prawdy*. Warszawa 1908.